

De dierplastieken van Gra Rueb uitgevoerd door de aardewerkfabriek Goedewaagen te Gouda

1
Gra Rueb omstreeks 1925,
fotograaf Mathieu Pieters,
collectie Haags Gemeente-
archief ID1.66504

Gerharda Johanna Wilhelmina (Gra) Rueb (Breda 1885 - Den Haag 1972) is, als een kind van haar tijd, een veelzijdig beeldend kunstenaar (afb. 1). Ze ontwerpt penningen en plaquettes, borst- en standbeelden, decoratief werk, monumenten en dierplastieken in marmer, hout, beton, brons, zilver, goud en ook in aardewerk. 'Godgod, wat heb ik veel gewerkt,' opent zij een interview in 1967 en dat is gezien de omvang van haar oeuvre waar.¹ Dit artikel bespreekt daarvan een klein onderdeel, namelijk haar keramische dierplastieken die eind jaren twintig van de vorige eeuw uitgevoerd zijn door de aardewerkfabriek Goedewaagen te Gouda.

Hans Rueb

Inleiding

Don H. Duco schrijft in zijn boek over Goedewaagen uit 1999 dat van het werk van Gra Rueb 'tot op heden nog geen voorbeelden zijn teruggevonden'.² Gelukkig is het inmiddels minder dramatisch dan Duco destijds schreef. Het Stedelijk Museum Breda bezit een aantal plastieken (een beer, staande eend, woerd (rustende eend) en een angorakat) en in particuliere verzamelingen zijn enkele plastieken bewaard gebleven. In het fotoarchief van Gra Rueb dat door de familie wordt bewaard zitten foto's van plastieken en gipsmodellen en in krantenartikelen werden de plastieken besproken. Genoeg materiaal om een klein overzicht te maken.

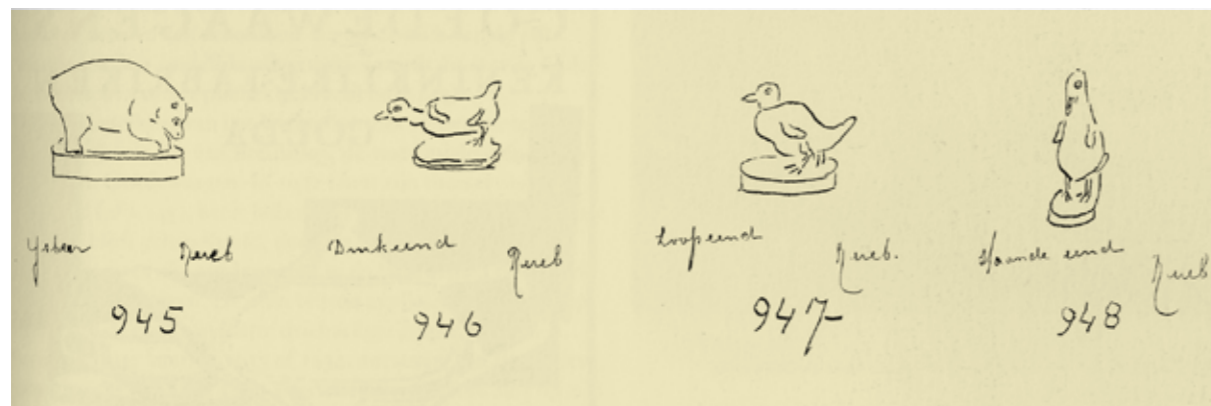
In 1946 verscheen van de hand van Cornelis Veth een monografie over haar onder de titel *Gra Rueb - een beeldhouweres*.³ Deze titel suggereerde dat Gra beelden houwde. In het begin van de vorige eeuw werd het hakken echter niet geschikt geacht voor vrouwen. Uit het eerder vermelde interview: 'Gra Rueb was indertijd een der eerste vrouwelijke beeldhouwers in ons land. Ze werd hier en daar wenkbrouwenfronsend bekeken, want was al dat hakken, snijden en kerven geen veel te zwaar werk voor een vrouw?' 'Nu ja, het echt zware werk heb ik nooit zelf gedaan. Ik maakte mijn beelden altijd in klei en liet dat dan af gieten in brons, of, punteren en

Item	Price	Item	Price
Beer	11 -	Worwaapje	10 -
Bunkeent	6.50	Loopend	6.50
Ahornd eend	6.50	Eend	7.3
Vorkhoud	2.1	Worwaapje	7.9
Aardewerk	1.24		1.66
Fabriek/omzet	1.4		1.0
	2.16		3.-
	3		3
	6.40		9.-

2
Kladnotitie van Dirk
Abraham Goedewaagen,
december 1926, met een
overzicht van plastieken van
Gra Rueb met prijsbepaling,
Streekarchief Midden-Hol-
land, Archief Goedewaagen
ac309

hakken in marmer. Snijden in hout - keihard eikenhout - heb ik wel zelf gedaan."⁵ Alhoewel zij haar mannetje heeft gestaan, heeft zij zich er blijkbaar bij neergelegd en haar hele leven dan ook geen beelden gehakt. Haar werk in klei of gips voerde ze uit in haar atelier aan huis aan de Mosselstraat 34 te Den Haag.

Haar werk kan worden opgedeeld in opdrachten en vrij werk. De groep opdrachten is het grootst. Er moest geld worden verdiend, want er was geen partner die voor

3 *Vier dierplastieken naar ontwerp van Gra Rueb in het modellenboek van de aardewerkfabriek Goedewaagen te Gouda, 1926-1927, Streekarchief Midden-Holland, Archief Goedewaagen ac309, inv. nr. 108*

het inkomen zorgde. Bij het vrije werk is de groep dierplastieken het meest omvangrijk. Deze zijn in hout, brons of keramiek uitgevoerd al naar gelang er vraag naar was. Het uitgangspunt van dit artikel is een losse notitie in het archief van Goedewaagen met daarop een kostprijsberekening voor plastieken van Gra Rueb, gedateerd december 1926 (afb. 2).⁴ Het handschrift is van Dirk Abraham Goedewaagen (1897-1972), de jongere broer van directeur Aart Goedewaagen II (1882-1955), die vanaf omstreeks 1920 de glazuurproeven in het laboratorium onder zijn hoede had en daarnaast ook de contacten met kunstenaars van buiten de fabriek onderhield. De toevoeging 'Messe map' duidt er vermoedelijk op dat de plastieken op de Leipziger Messe, waaraan Goedewaagen jaarlijks deelnam, geëxposeerd zouden worden. Uit de beschikbare bronnen wordt helaas niet duidelijk of dit ook daadwerkelijk is gebeurd. Dat de overgeleverde plastieken bij Goedewaagen zijn uitgevoerd, blijkt onder andere uit de (blind)stempelmerken die in enkele gevallen zijn aangebracht aan de onderzijde. Meestal betreft het een klein (ca. 9 mm hoog) blindstempel van een dubbele letter G met daarboven een kroontje (afb. 13b). De dubbele G is een afkorting van Goedewaagen Gouda, de kroon verwijst naar het predicaat Koninklijk dat de fabriek in 1909 ontving. De 'gekroonde GG' kan daarnaast gelezen worden als een verwijzing naar de historische merktekens van Goudse pijpmakers - de Goedewaagens waren van oorsprong pijpmakers. Dit blindstempelmerk is echter maar heel zelden gebruikt en dan nog uitsluitend op plastieken van verschillende

kunstenaars, uitgevoerd tussen 1926 en medio jaren dertig. Op de plastieken van Gra Rueb is echter in veel gevallen geen blindstempel gebruikt en de plastieken dragen dus geen herkenbaar merk dat de uitvoerende maker identificeert. Op basis van technische details zoals de afwerking van de onderzijde van de plastieken en met name ook de toegepaste glazuren kan de uitvoering in alle gevallen alsnog aan Goedewaagen toegeschreven worden. Er zijn daarnaast geen aanwijzingen dat Gra Rueb in deze periode keramisch werk elders heeft laten uitvoeren.

De plastieken waarvan een uitgevoerd exemplaar bekend is, zijn voorzien van het monogram van Gra Rueb, dat aan de onderzijde of - indien aanwezig - aan de zijkant van het voetstuk is aangebracht (afb 5b).

Modellenboeken

Gra Rueb behoort tot de eerste groep kunstenaars waar Goedewaagen mee gewerkt heeft. Er zijn vier plastieken van haar in het Goedewaagen modellenboek ingetekend: drie eenden en een beer. De plastieken zijn echter niet via de verkoopkanalen van Goedewaagen verkocht maar in opdracht van Gra Rueb bij Goedewaagen geproduceerd. Het zijn dus geen eigen plastieken van Goedewaagen waarvan de productierechten bij de fabriek lagen. Zo zijn ook de modellen van andere kunstenaars uit deze periode, waaronder Wim Harzing en Frans Werner, buiten het eigen modellenbestand van de fabriek uitgevoerd en dus zonder toekenning van een modelnummer.⁵

Beren

Een van de plastieken van Gra Rueb in de modellenboeken is een ijsbeer (afb. 3). Het enige exemplaar dat bekend is, draagt een bruin glazuur (afb. 4). In november 1926 staat deze samen met andere plastieken van Gra Rueb voor het eerst als 'beer' op een tentoonstelling van de Rotterdamsche Kunstkring.⁶ Daarna in Amsterdam en de laatste keer in oktober 1927 in Groningen.⁷

In 1948 staat een 'liggende beer' in opstelling bij de Rotterdamsche Kunstkring.⁸ Het is een gipsmodel en is uit te voeren in een materiaal naar keuze van de koper. Deze liggende beer is nog niet teruggevonden en zal gezien de beschrijving zeker niet de beer uit 1926 betreffen.

Woudaapje

In de kostprijsberekening van december 1926 wordt een plastic 'woudaapje' genoemd (afb. 5a), ook bekend als woudaapje. Gra Rueb heeft de vogel goed getroffen. Ze stond erom bekend het liefst 'gewone' dieren te vereeuwigen. Nu is een woudaapje schuw en zeldzaam en het is onduidelijk of zij de vogel in de vrije natuur heeft gezien. Ze zal naar een diergaarde zijn geweest (wat ook bij de beer voor de hand ligt), alhoewel een woudaapje een ongebruikelijke diergaarde-vogel is. In de bespreking van een tentoonstelling bij de Koninklijke Kunstzalen Kleykamp te

4 *Beer, 1926-1928, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, hoogte 19 cm, Stedelijk Museum Breda, inv.no. g00151*

5a *Woudaapje, 1926-1928, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, hoogte 19 cm, collectie Bert-Jan Baas*

5b *Monogram van Gra Rueb voorkomend op het voetstuk van het woudaapje-plastiek van afb. 5a, foto H.J. Wolffensperger*

6 *Moedervorm in gips van het woudaapje uitgevoerd door Gra Rueb, foto ca. 1926, fotoarchief Gra Rueb, collectie erven Gra Rueb*

7
Staande eend, 1926-1928, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, hoogte 16,2 cm, Stedelijk Museum Breda, inv.no. g00150

8
Gipsmodel voor de staande eend uitgevoerd door Gra Rueb, ca. 1926, hoogte 26,2 cm, particuliere verzameling

9, 10
Duikeend, 1926-1928 en ca. 1932, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, hoogte 9,9 cm, particuliere verzameling

11
Gipsmodel voor de loopeend uitgevoerd door Gra Rueb, ca. 1926, fotoarchief Gra Rueb, collectie erven Gra Rueb

Den Haag rond de jaarwisseling 1928-1929 schreef Just Havelaar: 'Om juffrouw Rueb, die ik in den aanvang noemde, geen onrecht aan te doen, worde hier nog gewezen op haar geestige dierstudietjes: een roerdomp, die zuiver is van gesloten vormen, een paar eendjes en een zich dik opblazende pad.'⁹ Voor een niet-vogelaar lijkt een woudaapje enigszins op een roerdomp, maar hij is half zo groot en heeft een slankere snavel. Omdat de plastic niet op ware grootte is gemaakt, is de verwarring te begrijpen. Het woudaapje was onderdeel van de voorjaarstentoonstelling van Arti et Amicitiae (A et A) in 1928, waar het door de Vereniging tot Bevordering der Beeldende Kunsten werd aangekocht.¹⁰ Van de plastic is eveneens een foto van het gipsmodel bewaard gebleven (afb. 6).

Staande eend, duik- en loopeend

Daar waar deze plasticen worden beschreven in recensies van tentoonstellingen zijn ze bijna altijd met zijn drieën tezamen geëxposeerd, hoewel ze vrijwel zeker ook afzonderlijk verkocht werden. De drie plasticen lijken inderdaad een eenheid te vormen.

Van de staande eend is zowel een exemplaar in keramiek als een gipsmodel bewaard gebleven, welke is gebruikt bij de Rijnlandsche Kunst Gieterij J.E. Stöxen Leiden (afb. 7, 8).¹¹ In 1928 stonden op de tentoonstelling bij Kleykamp twee eend-plasticen uitgevoerd in brons: de staande eend (gezien het gipsmodel dat tot het archief van Stöxen terug te voeren is) en dan nog een tweede, maar welke is niet duidelijk.¹² Later is een derde eend toegevoegd.

Van de duikeend zijn twee exemplaren bekend, voorzien van verschillende glazuren (afb. 9, 10). De witte versie is een model

uit de late jaren twintig met tamelijk realistische glazuren. Het roodbruine glazuur is van iets later datum. Het experimentele aardewerk gemaakt in Gouda en daarbuiten werd vanaf 1926 voorzien van kunstglazuren (stroom-, sprits- en spuitglazuren) en in steeds mindere mate van handgeschilderde decoraties. Bij Goedewaagen waren begin

jaren dertig twee typen uraniumglazuur in gebruik: het effen oranjerood dat 'tomaat' heette (in gebruik genomen in 1928) en een variant 'tomaat voor Grill-aardewerk', in gebruik genomen in 1931. Deze laatste was een bruin glazuur met oranjerode stippen, zoals op de duikeend van afb. 10.¹³

Van de loopeend is alleen een foto van het gipsmodel in het fotoarchief van Gra Rueb bewaard gebleven (afb. 11). Een exemplaar uitgevoerd in keramiek, mogelijk ook in brons, is tot op heden nog niet teruggevonden.

Foxhond

Omdat Gra Rueb opdrachtgever was bij Goedewaagen kon de fabriek haar plasticen niet zelf in productie nemen voor eigen verkoop. Waarschijnlijk bestond de wens bij Goedewaagen om een plastic in eigen beheer te produceren en gaf het bedrijf haar opdracht om een plastic voor de eigen collectie te ontwerpen. Het resultaat was een foxhond die in augustus 1927 werd opgeleverd.¹⁴ In het modellenboek komt dan een 'Foxhond' voor, ingetekend onder modelnummer 46. Een vermelding uit een ander lijstje in het archief van Goedewaagen bevestigt dit nog eens. De foxhond is bij Goedewaagen een van de eerste 'eigen' plasticen.¹⁵ Voor zover valt na te gaan is deze plastic nooit door Gra Rueb zelf tentoongesteld. Een uitgevoerd exemplaar is tot op heden niet bekend, alleen twee archiefphoto's (afb. 12).

Angorakat

In het bewaard gebleven laboratoriumjournaal over de jaren 1926-1931 van Dirk Abraham Goedewaagen is een aantekening gedateerd 22 juni 1927 gevonden waarin sprake is van een 'Angorakat' van Gra Rueb.¹⁶ De aantekening betreft een glazuurproef voor een 'glanzend grijs glazuur'.

12a
Foxhond, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, foto 1926-1927, fotoarchief Gra Rueb, collectie erven Gra Rueb

12b
De foxhond onder modelnummer 46 ingetekend in het modellenboek van Goedewaagen, Streekarchief Midden-Holland, Archief Goedewaagen ac309, inv. nr. 110

13a
Angorakat, 1927-1928, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, hoogte 21 cm, Stedelijk Museum Breda, inv.no. g00167

13b
Blindstempelmerk GG met daarboven een kroontje, voorkomend op de Angorakat en andere plasticen van Gra Rueb, hoogte ca. 9 mm

14 _____
Gipsmodel voor de angorakatkat uitgevoerd door Gra Rueb, foto ca. 1927, fotoarchief Gra Rueb, collectie erven Gra Rueb

Een bewaard gebleven exemplaar van de plastic met deze kleur glazuur draagt het gekroonde GG-blindstempel op de onderzijde (afb. 13a, b). In het fotoarchief van Gra Rueb is eveneens een foto van het door haar uitgevoerde gipsmodel aanwezig (afb. 14). In de monografie van Veth is de plastic verrassend genoeg op 1939 gedateerd. De informatie in Veth komt van Gra Rueb zelf, maar het ligt niet voor de hand dat Gra Rueb twee verschillende angorakatkaten heeft gemaakt en heeft laten uitvoeren bij Goedewaagen met twaalf jaar tijd ertussen. Zij heeft echter geen administratie bijgehouden van wat ze gemaakt heeft en moest daarom in 1946 uit haar geheugen putten, en daarbij

zijn aantoonbaar meer dingen door elkaar gehaald. Dat 1939 niet klopt, blijkt ook uit het gegeven dat Gra Rueb in 1935 een angorakatkaten-plastic schonk aan het Noodfonds 1933 voor Bijzondere Joodsche Belangen, als prijs in een loterij om geld te genereren voor hulp aan Joods-Duitse vluchtelingen.¹⁷ De trekking was op 27 maart 1935. Dat de plastic van circa 1927 dateert en mogelijk in de jaren dertig nog een extra keer is uitgevoerd, ligt meer voor de hand.

Ijsvogel

Naast een glazuurproef voor de angorakatkaten blijkt Dirk Abraham Goedewaagen op 22 juni 1927 eveneens een glazuurproef te hebben gemaakt voor een ijsvogel van

15 _____
Ijsvogel, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, foto ca. 1927, fotoarchief Gra Rueb, collectie erven Gra Rueb

16 _____
Marmot, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, foto 1927-1928, fotoarchief Gra Rueb, collectie erven Gra Rueb

Gra Rueb. Op 8 augustus werd er opnieuw met de kleur van het glazuur geëxperimenteerd.¹⁸ Wat er uiteindelijk uit de bus is gekomen, is onbekend, want van de ijsvogel is nog geen exemplaar teruggevonden. Op een foto in het archief van Gra Rueb lijkt een exemplaar met een glanzend wit glazuur te zijn afgebeeld (afb. 15). In het Algemeen Handelsblad van 24 mei 1928 staat een beschrijving van de voorjaartentoonstelling van A et A met de vermelding dat de ijsvogel voor twintig gulden is aangekocht door de Vereniging tot bevordering van Beeldende Kunsten.¹⁹

Marmot

Op 22 juni 1927 werd ook voor een 'Marmot' een glazuurproef gemaakt, het betrof een 'matwit' glazuur. De marmot wordt in die aantekening in samenhang met Gra Rueb genoemd. Op de voorjaartentoonstelling van A et A in 1928 werd het beeldje voor 25 gulden verkocht.¹⁹ De marmot is nog niet teruggevonden, wel is er een foto in het archief (afb. 16).

Pad

De eerste keer dat er een pad tentoongesteld wordt, is in 1928 bij Kleykamp in Den Haag.²⁰ Daarbij is er sprake van 'een zich dik opblazende pad' (afb. 17a). Op de tentoonstelling *Studie in elk materiaal* in 1929 bij A et A staat onder andere een uitvoering in keramiek voor 25 gulden en een in brons voor 60 gulden, wat ook het prijsverschil tussen deze materialen illustreert.²¹

17a _____
Pad, ca. 1928, Goedewaagen Gouda, geglazuurd aardewerk, hoogte 9 cm, particuliere verzameling

17b _____
Monogram van Gra Rueb op de pad

17c _____
Hetzelfde monogram op een bewaard gebleven gipsmodel van de pad

18a

Rustende eend, ca. 1928,
Goedewaagen Gouda,
geglazuurd aardewerk,
hoogte 14 cm, particuliere
verzameling

18b

Stempelmerk van Goede-
waagen en het monogram
van Gra Rueb

Ook bestaat er nog een gipsmodel en een veel grotere betonnen uitvoering in de vijver van het Kunstmuseum Den Haag. Er zijn varianten wat de plaatsing van het monogram van Gra Rueb betreft (achterkant: links, midden, rechts). Ook wijkt het iets af van het monogram dat doorgaans op haar werk wordt aangetroffen: een G en een R, gescheiden door een streepje (afb. 17b, c).

19

Wandpaneel voor het
ziekenhuis De Volharding in
Den Haag, 1924, uitvoering
onbekend, ongeglazuurd
aardewerk, afmetingen
onbekend

Rustende eend

Een uitgevoerd exemplaar van de rustende eend draagt op de onderzijde het Goedewaagen-fabrieksstempel dat vanaf 1928 in gebruik is geweest (afb. 18a, b). Er is eveneens

een exemplaar bekend zonder een stempelmerk van Goedewaagen. Dat het model niet in het archief van Goedewaagen teruggevonden is, betekent ook hier waarschijnlijk dat Goedewaagen alleen de producent is en dat de eend niet vanuit de fabriek in de handel is gebracht. In 1926 werd een witte eend tentoongesteld bij de Rotterdamse Kunstkring, maar dat kan ook een eendje zijn geweest uit de serie van drie omdat de twee andere eendjes daar ook werden geëxposeerd. In 1963 werd bij gieterij Stijlaart in Rumpt een bronzen rustende eend gegoten. Men nam het niet zo nauw met het benoemen van kleinplastieken, niet alleen omdat ze klein zijn maar ook omdat het beeldhouwwerken in serie betrof die steevast als laatste in catalogi werden vermeld.

Tot slot

Naast deze plastieken heeft Gra Rueb vaker met keramiek als medium gewerkt – het gaat om elf bekende werken – maar het is onduidelijk waar deze werken zijn uitgevoerd. In 1924 heeft zij bijvoorbeeld grote, ongeglazuurde, keramische wandtegels voor het kantoor van de Handelsvereniging Amsterdam in Soerabaja gemaakt. In 1941 volgde

een groot ongeglazuurd wandpaneel voor het ziekenhuis De Volharding in Den Haag waarop Hercules de Hydra van Lerna bestrijdt (afb. 19). Door de schrijvende pers werd dit toentertijd gezien als 'man vecht met een octopus', maar er is in werkelijkheid een zevenkoppig monster te zien. Ook heeft zij nog meer in geglazuurd keramiek gewerkt, zoals in 1930 een torenvalk (eveneens uitgevoerd in brons) en in 1942 een laatste vogelplastic 'uiltjes' (afb. 20). Ze heeft ook dierplastieken in ongeglazuurd aardewerk gemaakt.

Het keramische werk van Gra Rueb staat beschreven in de monografie van de auteur van dit artikel over haar gehele oeuvre. Hierin is ook een overzicht opgenomen van tentoonstellingen en een lijst van geschreven bronnen.

H. Rueb, *Gra Rueb - meer dan alleen een beeldhouweres*, uitgave in eigen beheer 2023, te bestellen via de website www.grarueb.nl

20

Uiltjes, 1942, Goedewaagen
Gouda, geglazuurd aarde-
werk, hoogte 33 cm,
particuliere verzameling

Noten

- 1 Interview door C. Hendriks in het Vrije Volk van 15 december 1967: 'Gra Rueb (82): Wat heb ik veel gewerkt'.
- 2 D.H. Duco, *Koninklijke Goedewaagen 1779-1982. Een veelzijdig ceramisch bedrijf*, Leiden 1999.
- 3 C. Veth, *Gra Rueb een beeldhouweres*, 's-Gravenhage 1946.
- 4 Archief Goedewaagen, Streekarchief Midden-Holland, ac309, inv. no. 326. Met dank aan Dennis van den Hoek, Friggo Visser en Bert-Jan Baas.
- 5 Met dank aan Dennis van den Hoek voor de vondst van de ingetekende plastieken in het modellenboek van Goedewaagen, Streekarchief Midden-Holland, Archief Goedewaagen ac309, inv.nr. 108. Eveneens voor de analyse over de toegekende modelnummers en of de rechten bij de fabriek dan wel de ontwerper lagen.
- 6 Tentoonstelling van 'Werken van leden' van 28 november tot 19 december 1926 bij de Rotterdamse Kunstkring, Nieuwe Rotterdamse Courant, 16 december 1926.
- 7 Het betreft de volgende drie exposities: 23 januari – 20 februari 1927, *Tentoonstelling van werken der leden van de Nederlandsche Kunstkring* in Stedelijk Museum Amsterdam; 28 mei – 19 juni 1927, *Tentoonstelling van Schilderijen, Teekeningen en Beeldhouwwerken vervaardigd door Leden der*

- 8 *Maatschappij in Amsterdam*, bij Arti et Amicitiae; 16 – 30 oktober 1927, zonder titel, bij Pictura te Groningen.
- 9 16 mei – 6 juni 1948, *Werken van Gra Rueb, K. Andrea en Hugo Landheer*, Rotterdamse Kunstkring, Rotterdams Archief, Archief van de Rotterdamse Kunstkring, 76_339d.
- 10 Tentoonstelling *Fresco en Toon Kelder; naald- en batikwerk en beeldhouwwerk van vrouwen* bij de Koninklijke Kunstzalen Kleykamp Den Haag van 8 december 1928 tot ? januari 1929. Recensie in Het Vaderland, 11 december 1928.
- 11 Recensies in het Algemeen Handelsblad, 24 mei 1928 en 5 juni 1930.
- 12 Het gipsmodel is afkomstig van de familie Stöxen. Het was een bronsgieterij gespecialiseerd in het uitvoeren van werk van kunstenaars. Zie: *Bij Stöxen stolt de scheppingsdrang van vele beeldende kunstenaars*, Leidsch Dagblad, 22 mei 1955.
- 13 Zie noot 9.
- 14 Met dank aan Friggo Visser, Dennis van den Hoek en Bert-Jan Baas voor de informatie over het gebruik van uraniumglazuuren bij Goedewaagen in de periode rond 1930.
- 15 Fotoarchief Gra Rueb. Op de achterkant van de foto met foxhond de tekst: aardenwerk Goedewaagen Gouda.

- 15 Uit correspondentie van Dennis van den Hoek aan de auteur: 'In 1925 waren Wim Harzing en Frans Werner haar voorgegaan. Ook van deze twee kunstenaars zijn de modelnummers uit de boeken verwijderd (modelnummers 883 van Harzing en 884 en 885 van Werner). Vermoedelijk zijn ze op hetzelfde moment verwijderd uit het Goedewaagen modellenboek als de vier plastieken van Gra.'
- 16 Dirk Abraham Goedewaagen, laboratorium-journaal 1926-1931, collectie Keramisch Museum Goedewaagen, Nieuw-Buinen. Met dank aan Bert-Jan Baas.
- 17 Dossier Comité voor Bijzondere Joodsche Belangen, NIOD, inv. no. 249-0152E, archiefstuk 1.
- 18 Zie noot 16.
- 19 Tentoonstelling *Teekeningen en Beeldhouwwerken vervaardigd door Leden der Maatschappij* van 21 april tot 28 mei 1928.
- 20 Op de tentoonstelling van 8 december 1928 tot januari 1929 (zie noot 9) staan onder de noemer 'veel vogeltjes- en dieren-plastic (ceramische productie)' een roerdomp, een paar eendjes en een zich dik opblazende pad.
- 21 Tentoonstelling van 16 maart tot 7 april 1929 onder de naam *Studie in elk materiaal* bij A et A, nummer 134 pad (aardewerk) en 135 pad (brons).